МУНИЦИПАЛЬНОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«АРЫЛАХСКАЯ СРЕДНЯЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА»

Юмшанова Алевтина Дмитриевна

Өбүгэ үгэҺинэн о5ону дьиэ кэргэҥ ҥ э иитии

Юмшанова Алевтина Дмитриевна
алынкылаасучуутала

2013 г.

Хасбиирдииомук о5о
иитиитигэртуспасуоллаахиистээхбуолар. НоруотмудараҺа,

үйэлэргэмуспутбаайүгэҺэ,айар дьо5ура, талана үгэс нөҥ үөкөлүөнэттэн көлүөнэ5э бэриллэиҺэр. Кэрэкөстүүлээх, дириҥ исхоҺоонноохараассиэр-туом күннээ5и оло5у, үлэникыттаыксасибээстээх, хасбиирдиикиҺи оло5ун кэрдиискэминэрэбуолбакка, бүтүннорут оло5ун, культуратынбарытыннаардыыр, ситимниир, салайараналлаах.

Саха былыргы итэ5элин үөрэтээччи В.А. Кондаков этэнтурар: «Саха итэ5элигэр иитиллибит о5о өбүгэлэрбитүтүө үгэстэрин үрдуктук тутуо5а, Саха омук сайа5ас санаатын, үтүөмайгытын сал5ыа5а, оччо5о эрэинникикөлүөнэсайдар кэскиллэниэ5э, үрдүкөйдөөх, үтүөыччат үөскүө5э», -диэн. О5о бэйэтинтөрөөбүт сирин-дойдутун, дьонунэйгэтигэрулаатар. Кининидьиэкэргэҥ ҥ э сиэри-туому, үгэстэритутуҺар, улахандьоҥ ҥ о ытыктабыллаахтыксыҺыаннаҺар, аҺыныгас, үтүөсуобастаах, баайдууҺалаах, сэмэймайгылаахгынаиитиллиэхтээх.

О5ону киҺилиисиэргэ-майгыгаиитэролусыарахануоннаэппиэтинэстээх. О5о биэссааҺыгарэрэдиэрикиҺибыҺыытынанчочуллантахсарсүнньэуу руллар: айыл5а5а, дьоҥ ҥ о сыҺанынбарыла, хайысхатаүөскүүр.Букэмҥ эбиирдиилээндьонүтүөсабыдыала, бэйэ-бэйэ5э сыҺыан, бодоруҺуулахансуолталаахтар. Ийэ-а5а, эбэ-эҺэ, уруу-аймахсүдүиитээччилэрбуолаллар. Өбүгэлэрбитүрдүккультууралаахдьонэтилэр. Кырдьа5ас дьонкэпсээннэрэмэлдьи айыл5аны,күнү-дьылы кыттасибээстээх, хамсыырхарамайыхарыстыырга, ынахсүөҺүнүытыгылыырга, сылгынытаптыыргаүөрэтэр. ОннуксэҺэниистэулааппыт о5о оту-маҺыалдьаппат, харамайысордообот, сүөҺүнүкыыллаабат, оннук о5о кута айыл5а5а чугас, аҺыныгас, айыл5а кистэлэҥ нэринбилэсатыыр ба5ата улаханбуолар.

Өбүгэлэрбитолоххо, үлэ5э иитэрүгэстэрэараас. Кинилэр о5ону солуутасуохха мө5ө-этэ, такайасылдьыбатэтилэр. КүнүбыҺаүлэлииллэригэрбэйэлэринкыттаилдьэсылдьан, үлэлэтэн, кэпсэтэн, олохараастүгэннэригэр, бэйэ5э, дьоҥ ҥ о сыҺааҥ ҥ а үөрэтэллэрэ, иитэллэрэ. Кыра эрдэ5иттэн үлэ5э

эриллэнулааппыт о5о тулуурдаах, дьулуурдаах, эппиэтинэстээхбуолаулаатар.

Саха норуота о5ону дьиэкэргэҥ ҥ э иитэрүгэҺэ – уҺуйуу. УҺуйуүөрэтииниуоннасайыннарыыныкыттаыксасибээстээхБиҺи гиөбүгэлэрбит о5о кыа5ын көрөн, алыссалгыппакка, күүҺүнөҺүлбэккээрэ, батыҺыннарасылдьан, көрдөрөн, үтүгүннэрэн оҥ ортороллоро, үлэлэтэллэрэ. Оччо5о о5о бэйэтин ба5атынан кэрэхсээнтурандарыктанара.

Буньыма о5ону киҺибыҺыытынансайдарыгартолорукыахбиэрэр.УҺуйуу о5о сааҺыгарэрэбуолбат, оло5ун устатынтухарыбарыансөп. Ордук а5а бэйэтинидэтин о5отугар биэрэригэругуйар. ОлиҺинуус о5ото уус, булчут о5ото булчутбуолар. УҺуйуллантахсыбыткиҺисалгыы о5отугар биэрэрэ. ОнтонудьуордааҺынтахсара. ИдэлээхкиҺи о5отугар биэрбэккэ хаалла5ына, удьуорбыстар.

Саха дьонунүөрэтэрүчүгэйкиҺилэринэнбылыр-былыргыттанхайаэрэтөрөппүтэбэтэрчугасаймахкиҺибуоларэтэ. ОлиҺинтөрөппүтүүтүктүү, киникурдукбуоласатааҺынсахадьонугар тар5аммыт. Ононхасбиирдиитөрөппүт, бэйэтинкөрүнэн, бодотунтардынанүчүгэйкиҺинииитэргэдьулуҺуохтаах. Бэйэтигэрирдэбилэүрдүөхтээх, онноо5ор ыгымыксалхарактердаахдьонөйдөрүн-санааларынкүүстэринкөннөрүнүөхтээхтэр.

О5о дьиэ5э иитиллиитигэрсаамайулахануоннасуолталаахоруолу ийэ-а5а сыҺыаннаҺыытаылар. Кинилэр о5олорун төҺөсөпкөиитэбитдиисанааталлар, бэйэ-бэйэлэринсөпсөспөтбуоллахтарына, сыыҺаиитииыытыллардиэххэсөп. Ийэлээх а5а өйдөҺөр, өйөҺөртүбэлтэлэригэрбуыалиллээх, бө5ө-та5а буолар. Онноо5ор ордук о5олор дьоллоохтор. Олэрээриманныкыал наҺаа а5ыйах. Сорохыалгаийэлэрэхотунун, а5алара тойонунсыымайдааҺынбуолааччы.

Бааларкиһиүтүөтүгэрымсыыран, киһинитүһэрэсатааччылар, о5о-аймах ортотугаркүлүү-элэкоҥ остооччулар, бэрдимсиктэр, мээлэтылланааччылар. Буордук билиҥ ӈ и үйэ5э сүрдэннэ, наһаалаата. Куһа5аны оҥ оруу сэттээ5ин, иэстэбиллээ5ин өйдөөбөтдьоннорэмиэбааллар. То5о кинилэр сир үрдүгэркиһибарытабэйэтэ кыа5ынан, эйэлээхтиколороругар ба5арбаттара буолуой? Билиҥ ӈ и үйэ5э өбүгэлэрсиэрдэринтуомнарынтуһунанкэпсиир-ипсиирбэртэлбэхкинигэ, арааскиинэлэр, телевизионнайпрограммаларбааллар.Ону аа5ан, көрөнсайдыахоннугаркиһи оло5ун тэпсэр, түӈ нэрэрсыаллаахдьонбусайдыылаахолоххобаалларкиһинихомотор. Онутаһынан, о5олорбут саастарыгарсөптүбэспэтомукарааскиинэлэрин, хаантохтуулаах, сэймэктээһиннээх «ужастары» көрөнөйдөрүгэрхатыыллар.Араас куһа5ан албастаргауһуйуллаллар. Маннытыбарытынтөрөппүткөрө-билэсылдьанкыһаммат. Олтүмүгэркэлэркэнчээриыччаппытбиллибэтинэнөйө-санаатаыһыллан куһа5ан дьаллыккаылларбытынанбарар.Маныхасбиирдиитөрөппүт о5ото киһилиикиһибуоларыгар ба5арар буолла5ына, хонуруоллуохтаах, бопсуохтаах. Хаскиһибарытауратыбуоларынкурдук о5о өйө-санаата, сайданиһэркүүһэтус-туһунан. Сорохуолаттар да5аны, ордуккыргыттарбэйэлэрэкөрсүө-сэмэймайгылаахбуолахтарына, кыраэрдэхтэриттэн «аһарабарыма, аньыыныоҥ орума» диэнбобууну, хаачча5ы букатын да истибэккэ, билбэккээрэулааппытбуолуохтарынсөп. Өссөбиирэмэбытаан, сыппахмайгылаах о5ону өрөтардан, тугуэмэсаҥ аныоҥ ордохторуна хай5аан, манньалаанэҥ инбиэриикырдьык да наадалаах. Олэрээрихасбиирдии о5о араасараасбилиилээх-көрүүлээх. Сорох о5олор саҥ аны элбэ5и оҥ ороркүүстэрэ, кыахтаратаһынантаһымныыр, үксүгэраһарабарар. Бииртэнбиирсаҥ аныурут билбэтэ5ин булла

охсоноҥ орониһэллэр. Өй – санааһарабарараэмиэсэрэхтээх. Манныктүгэннэргэ о5о хайаталбытөттүгэрхайысхаланыансөп. О5о куһа5аны оҥ орорунтохтотууэбэтэратыҥ ҥ а аралдьытыыбу «аһарыбарыма» диэнүөрэхбииркөрүҥ эбуолар. О5о кыра эрдэ5иттэн, бэйэтэөйдөөбөт эрдэ5инэ, оҥ орон испит быһыытатохтотуллан, атыҥ ҥ а аралдьытыллан хаалла5ына, өйүгэртуппаккаумнар. О5о саҥ аныарыйасатаан, киһи үөйбэтэ5ин-ахтыбата5ын оҥ оруон сөп. О5о саҥ аныоҥ ороруттантөрөппүттэрсэрэнэллэрэ, көрөллөрө-истэллэрэнаадауоннабэйэлэринхолобурдарынано5ону иитэллэринумнуосуохтаахтар. Киһимэлдьибэйэтинбодотункөрүнэ-истинэ,тардына сырытта5ына, дьонукыттаистиҥ сыһыаннаах, эйэ5эс, ыалдьытымсах, аймахтарыгаркөмөлөһөр, кырдьа5астарга ытыктабыллаахтыксыһыаннаһар буолла5ына, о5отун бэйэтэ да билбэккэ, эйэ5эс, аһыныгас, дьонуөйдүүр, ытыктыыр, кэпсэтинньэҥ гынаиитэнтаһаарар.

Биһидьиэкэргэммитулахан – 6 киһилээх. Биһигитөһөбириэмэкөстөрүнэниллэҥ кэммитинтуһалаахтыкатаар агакыһаллабыт, өбүгэлэрбитүгэстэрин, сиэрдэринтуомнарынбилиһиннэрэбит. Бары бииргэ тыа5а, үрэххэ, ходуһаларга, хайа5а сылдьабыт. Сайынбалыктааһыҥ ҥ а, күһүнотоннооһуҥ ҥ а, кыһын са5аланыыта идэһэөлөрүнүүтэкурдукүгэстэргэ о5олорбутун кытыннаран, бииргэилдьэсылдьан, онносөптөөхсиэритуомутутуһан, көрдөрөн, өйдөтөнбиэрэбит.

Дьиэбитигэрбырааһынньыктары, төрөөбүткүннэри, маҥ найгыситиһиилэрибэлиэтиибит. МанныккиэҺэлэриинтириэҺинэйдиктэрийдэххэ, араассахалыыоонньууларыкиллэрэн, көрдөөх-нардаахтүгэннэрихаартыскатүҺэрэн, өй-билиикүрэхтэҺиитиныытар о5олор өйдөрүгэрумнуллубатыыхатаналлар. МанныккиэҺэлэр,

олохтүгэннэрэ, үгэстэрэдьиэкэргэнибииргэтүмэллэр, эйэлээх, бэйэ-бэйэниөйдөҺөр, чугасдьоҥ ҥ о көмөлөҺөрбуоларгаүөрэтэллэр.

БиҺигиөбүгэлэрбитыччаттарыниитэллэригэрүгүстүктуттулла рбэргэнэтиилэрдээхтэр.
Буэтиилэрсөпкөмуударайсанааананэтиллибиттэр:

- Ыал о5оннон сыаналанар;
- СаамайулаханситиҺии-бэйэ итэ5эстэрин кыайыы. БэйэникыайбыткиҺитугу ба5ара кыайыансөп;
- О5олор биҺигисарсыҥ ҥ ы судьуйаларбыт;
- Үөрэхтээхэрээри куҺа5ан иитиилээхбуолуохха сөп. ҮчүгэйиитиилээхкиҺи үөрэ5э-сайдыыта суоххаалбат;
- Дьонуубаастаатаххына, бэйэ5ин убаастыаҥ ;
- киҺимайгытаыарахан мүнүүтэ5э көстөр;
- Бэйэ5эр үтүөнүоҥ оруохху н ба5арар буоллаххына, кимиэхэ да5аны куҺа5аны оҥ орума;
- УҺун үйэлэнии төрдө – дьоҥ ҥ о үчүгэй сыҺыан;
- МахтанарынбилбэткиҺиэхэүтүөнүоҥ оруу, муора5а хааппылаунукуппуккатэҥ нээх;
- ЧиэҺинэйкиҺи кими да ордуксанаабат;
- БиҺигихайдахпыт да о5олорбут оннуктар;
- Дьоҥ ҥ о үтүөнү оҥ орбутуҥ хаҺан ба5арар бэйэ5эр көмөлөҺөр.

Хасбиирдиитөрөппүтбэйэтин о5отугар үссүрүнүчүгэйүгэҺисайыннарыахтаах:

1. ДоруобайбуолариҺинтурунуу;
2. ҮлэлээхбуоларгакыҺаллыы;
3. Мэлдьисаҥ аныбилиигэ, үөрэххэ дьулуҺуу

Дьэонон, дьиэкэргэҥ ҥ э сөптөөхиитиинибиэрэн, эйэ5эс майгылаах, үтүөсуобастаах, эр санаалаах, уол5амдьы санаа5а бас

бэриммэтсүрэхтээх, үлэни-хамнаҺыкыайар, куҺа5ан, түктэрибыҺыныкыттаэйэлэспэт, атындьонинтириэҺинучуоттуур, эппиэтинэстээх, үтүө5э-кэрэ5э тардыҺаркиҺинииитэргэ турунуо5уӈ . Оччо5о биҺигикэнчээриыччаппытсаӈ а үйэ5э миэстэтинсөпкөбулунарыгартөҺүүкүүсбуолуоэтибит.

Юмшанова А.Д.
алынсүҺүөхучуутала